

tartományoktól gyarmati függésbe hozó vámrendeletet, s miután a nemességet nem tudta rávenni az adófizetésre, 1765 után nem hívott össze többé országgyűlést. Ugyancsak a XVIII. sz. közepén tűnnek fel hazánkban, egy-két évtizedre visszanyúló főúri kísérletek nyomában, nagyobb számmal a manufaktúrák, s a XVIII. sz. közepére zárul le az örökös jobbágyság rendszere, amelynek egyre általánosabbá váló tendenciája, s a szabadparaszti törekvések ismételt visszaszorítása töltötte ki a XVI–XVII. sz.-ot. Végül az 1740–50-es években tűnnek fel Magyarország kulturális életében a felvilágosodás kezdetei. Ezek a jelek együttesen arra mutatnak, hogy a XVIII. sz. közepén a XV. sz. közepéhez hasonló súlyú, korszakot meghatározó változások mentek végbe Magyarországi történelmében.

Ezekkel a vázlatos vonásokkal kívántam körvonalazni a magyar történet későfeudális korszakának periodizációját. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez az itt előadott periodizáció eltér a ma még általánosan elfogadottól, de úgy gondoltam, hogy a legutóbbi évek új kutatási eredményei, s ez az alkalom, egy rokontudomány széleskörű periodizációs vitája, nem csak feljogosítanak, hanem köteleznek is új utak keresésére, új koncepció kidolgozására.

Legyen szabad befejezésül rámutatnom azokra a pontokra, ahol periodizációs vázlatom lényegesen eltér a közelmúlt korszakbeosztásaitól.

1. Közel száz évvel korábbra helyeztem a késői feudalizmus kezdetét Magyarországon, s ennek megfelelően közel fél évszázaddal korábban zártam is le ezt a korszakot. Ezáltal a magyar történet korszakbeosztása összhangba került a magyar irodalom- és művészettörténet, a lengyel történet, és bizonyos mértékig a Habsburg-birodalom története és az európai egyetemes történet periodizációjával.

KLANICZAY TIBOR HOZZÁSZÓLÁSA

Dercsényi Dezső előadása a periodizáció kérdéseivel foglalkozott, de szélesebb problémakört is érintett, lényegében a régi magyar művészet története szintetikus feldolgozásának a problémáját. Miután nemrég fejeztük be a magyar irodalom történetének nagy összefoglaló feldolgozását, hasonló kérdések felvetődtek a magyar irodalom viszonylatában is, ezért az irodalom szemszögéből szeretnék hozzászólni Dercsényi Dezső kérdésfelvetéséhez.

Az első probléma, hogy tulajdonképpen mi tartozik a régi magyar irodalom, illetve művészet fogalmába. A másik, hogy vajon e régi művészettel kapcsolatban magyar avagy magyarországi művészetről kell-e beszélnünk.

Teljesen egyetértek azzal a felfogással, hogy a magyar művészet történetének tárgyalását ki kell terjeszteni a magyarság bejövetele előtti idők művészeti emlékeire is, és az egész történeti magyar állam területén található művészeti hagyatékokra. Természetes azonban, hogy valamiféle területi szempont nem tekinthető a művészettörténet vagy irodalomtörténet valamilyen állandó meghatározójának, mint ahogy az etnikai szempont sem tekinthető annak. A történeti fejlődés során kialakult bonyolult összefüggéseket, egymáshatásokat komplex módon kell vizsgálnunk.

A magyar irodalomtörténet összefoglalásakor mi végsőfokon magyar irodalom történetén a magyar nemzeti irodalom történetét értettük, természetesen figyelembe véve a magyar nemzeti irodalom előtti korszak sokféle összetevőjét is. Ugyanis kifejlődött magyar nemzeti irodalomról lényegében csak a XVIII. sz. második fele óta beszélhetünk, mert ekkor jutott a nemzeti nyelv teljes uralomra. Más tényezők is mutatják, hogy e periódus egybevág a magyar nemzet létrejöttével, kifejlődésével. Az ezt megelőző korszak irodalmában meg kellett azonban vizsgálni mindazt a jelenséget, amelyek a magyar nemzeti irodalom kifejlődését segítették. E körbe tartozott a magyar népek, mint etnikumnak az irodalmi munkássága, beleértve a szövegszerűen nem ismert leg-

2. Az eddig szokásosnál szorosabban kapcsolom össze a magyar történeti periodizációt a Habsburg-birodalom történetével, mert Magyarország előbb jelentős részében, a török kiűzése után pedig egészében e birodalom része volt.

3. Fejtegetéseim vezérgondolatává centralizáció és rendiség küzdelmét tettem. Ez periodizációnak kétségkívül bizonyos fokig etatisztikus jellegét ad. De egyrészt magyar történet alatt a történelemnek a magyar állam keretei közt végbement folyamatait értjük, másrészt törekedtem arra, hogy a felületi jelenségek mögött érzékeltessék azokat a gazdaság- és társadalomtörténeti mozzanatok, amelyek a politikai és a kulturális élet változásait végső soron meghatározták.

4. Ezzel függ össze, hogy szakítottam a látványos katasztrófák évszámainak, 1526-nak és 1711-nek főkorshatárokká emelésével, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezek az események – a mohácsi vész, a szatmári béke – nem lennének jelentősek, vagy ne lehetnének alkalmas nyugvópontok az eseménytörténet előadásában.

5. Végül a gazdasági fejlődés és az osztályharc fővonalaira építve fel Magyarország történetének periodizációját, nem tulajdonítottam korszakot meghatározó jelentőséget XVII. sz.-i függetlenségi harcainknak; ez utóbbiak értékelésében – tíz évvel ezelőtti álláspontommal szemben – lényegében Molnár Erik álláspontját teszem magamévá. Ez nem jelent állásfoglalást a Habsburg-birodalom mellett, vagy az erdélyi fejedelmek harcai ellen, csupán annyit, hogy egy korszak periodizációját nem az időszakos, hanem az állandóan ható, folyamatosan érvényesülő tendenciákra kell alapozni.

Ennyivel kívántam hozzájárulni a régi magyar történet és rokontudományai periodizációs vitájához.

ősibb irodalmi emlékeket, tehát az ösköltészet, az államalapítás előtti folklorisztikus emlékek vizsgálatát is. Tulajdonképpen egészen a XVIII. sz. második feléig Magyarországon meglehetősen egységes irodalmi tevékenység folyt különböző nyelveken. Amíg a soknemzetiségű Magyarországon a nemzetek nem különültek el, addig e különféle nyelvű irodalom a nyelv eltérésén túl nehezen különíthető el egymástól. Bonyolulttá teszi a helyzetet, hogy több magyar vagy horvát származású (Janus Pannonius) vagy félig szlovák (Bél Mátyás) író latin nyelven írt. Épp ezért nyilvánvaló, hogy a magyarországi latin nyelvű irodalom bizonyos mértékig a magyar nemzeti irodalom előfutárának tekinthető. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy e latin nyelvű irodalom jelentékeny része szervesen beletartozik más nemzeti irodalmak múltjába is, nehéz elképzelni olyan horvát irodalomtörténetet, amely jogosan ne foglalkoznék Janus Pannonius munkásságával vagy olyan szlovákot, amely ne juttatna megfelelő helyet Bél Mátyásnak stb. De nemcsak a latin nyelvű irodalomra vonatkozik ez. Volt Magyarországon német nyelvű irodalom is. Például egy szlovákiai területen levő bányaváros német nyelvű irodalmi produktumával egyaránt számol a szlovák és a magyar irodalomtörténet is. Több író két nyelven is írt, épp ezért valamilyen módon beletartozik mind a két irodalom vérkeringésébe. Tehát sokszor még az anyanyelvű irodalom esetében is jogosabb a magyarországi irodalom különféle nyelveken művelt változatairól beszélni.

Mindebből az következik, hogy a régi magyar művészet tárgyalásakor ki kell terjeszteni a kutatást a magyar állam területére eső összes művészeti alkotásra, illetve művészeti tevékenységre, és ezen beülni nem lehet az etnikai szétválasztásokat mereven alkalmazni, hiszen az emlékek így vagy úgy több nemzet művészettörténetének a részét alkotják. A nemzeté válás befejezése előtti régi korszakokban a nemzeti irodalomnak, nemzeti művészetnek éles, merev elkülönítése történetiellen szemlélet, nacionalista visszavetítése bizonyos későbbi, múlt századi szemléleti módok.

A nemzetné válás befejezésétől kezdve azonban ez a területi szempont nem alkalmazható tovább. Ugyanakkor a XX. sz.-ban ismét megfigyelhető a nemzeti kategóriák összerosodása. Nehezen képzelhető el olyan spanyol művészettörténet, amely nem vallaná magáénak Picassot, de a francia művészettörténet sem mondhat le róla. Ugyanígy Franz Kafka prágai német vagy prágai osztrák, de nyilvánvaló, hogy a cseh irodalom vérkeringésébe is beletartozik.

A nemzeti irodalmak és művészetek viszonylagos tisztaságban való elkülönítése leginkább a XIX. sz.-i irodalom és művészet elemzésekor indokolt. E XIX. sz.-ra jellemző szempontot azonban nem szabad se hátra se előre vetíteni. Igaza van Dercsényinek, hogy a kérdést társadalmi oldalról kell vizsgálni, a társadalom pedig hol nemzeti, hol nem nemzeti.

Dercsényi Dezső előadása végén boncolgatta azt a kérdést, hogy tulajdonképpen mit is jelent a régi magyar művészet fogalma. Ugyanígyen fogalom az irodalomtörténetből is ismert, sőt érdekes módon minden kelet-európai nemzet irodalomtörténetében létezik a „rég irodalom” kifejezése, és érdekesmód mindenütt ugyanazt értik ezen: a barokk korszak végéig történő fejlődést. E szerint a barokk és a klasszicizmus átmeneti szakasza a határ a régi és az új irodalom között. Irodalomtörténetileg azért tartjuk indokoltnak a régi magyar irodalom terminus használatát, mert épp a nemzetné válás időszakában megfigyelhető néhány olyan változás is, amely nem merül ki pusztán a nemzeti elv és a nemzeti szempont diadalrajtásával, hanem művészi elv, esztétikai minőség is érvényesül benne. Mégpedig az, hogy ekkor az irodalom önálló tudatformává alakul át, önálló művészeti ággként jelentkezik. Gondoljunk arra, hogy nálunk egészen a XVIII. sz. végéig irodalmi tudatról nem nagyon beszélhettünk. Az irodalomnak elsősorban gyakorlati szerepe volt; nem azt tekintették irodalomnak, ami mai irodalom fogalmunknak, a nem elég szabatos szépirodalomnak megfelelő, hiszen e régebbi korokban a prédikációtól kezdve a történeti művekig minden irodalomnak minősül. E korban az irodalom nem is művészetnek, hanem inkább tudománynak számított, tudománynak és mesterségnek. Lényegében a Kazinczy-féle típusokban alakult ki az önálló, tudatos író típusa. E folyamat Nyugat-Európában már a reneszánsz korban bekövetkezett, míg Kelet-Európában lényegében a felvilágosodás korában, a romantika táján vált teljessé. A régi irodalom fogalma tehát ezt a maitól eltérő minőséget jelenti. Ebből következik, hogy e régebbi korszakban mindazt az irodalomtörténet körébe vonjuk, ami a mai irodalom-fogalomnak talán nem is felel meg.

Természetesen ez a megkülönböztetés nem jelent a régi és az új irodalom között szakadékot, hiszen itt fokozatos fejlődésről volt szó. Mégis a határvonal valahol a XVIII. sz.-ban található.

A periodizáció konkrét problémáját érintve az eddigi hozzászólások jogosan hangsúlyozták, hogy minden tudománynak a saját anyagából, annak belső összefüggéséből kell kialakítania korszakhatárait, nem kötvé a történeti dátumokhoz. Ezt az utat jártuk a régi magyar irodalom történetének a periodizációjakor is. Ugyanakkor úgy véljük, hogy végsőfokon mégis csak egy történeti periodizáció van, amelynek a különféle művészeti ágak csak a részét alkotják, és talán egyszer a mélyebb összefüggések feltárása után ki is alakulhat egy egységes, az egész kultúrát magába foglaló periodizáció. Természetesen ez nem feltétlen azonos a politikai történet periodizációjával, és nem is köthető dátumokhoz, hiszen a történelem és a művészettörténet nem ragadható meg dátumokkal. Ám az önálló művészeti ágak belső fejlődéséből, illetve a társadalmi aspektusból nézett fejlődésből kialakult periodizációs szakaszok végül is ezek egymásravezítődnek és megalkothatnak egy általános történeti periodizációt, amelynek a művészettörténeti vagy irodalomtörténeti tanulságok épp úgy összetevői, mint a politikai történet vagy a társadalmi történet stb.

A nemrég elkészült magyar irodalomtörténeti összefoglalásban a középkori résznél egy alkorszak határt vettünk fel a XII. sz. végén. Noha történész lektorunk

felhívta a figyelmet, hogy helyesebb lenne ezt az alkorszak határt a XIII. sz. közepére helyezni, mégis az irodalmi anyag összefüggései alapján kénytelenek voltunk Anonymussal kezdeni az új korszakot, mint ahogy a művészettörténet is kénytelen III. Béla korához kötni ezt az új alkorszak határt. A legújabb történeti periodizációk azonban szintén e korszakban látják a periodizációs fordulópontot. Ez is arra utal, hogy a konkrét anyag elmélyült kutatása az adott történelmi folyamat fejlődési szakaszainál hasonló eredményekre fog vezetni.

A régi magyar irodalom fejlődésének vázolásakor négy nagy korszakegységet vettünk föl: az ősi költészet korát, a középkort, a reneszánszt, és a barokkot. Az elválasztásokat nem lehet mereven alkalmazni, hiszen a korszakok egymásba hajlanak, ölelkeznek egymással. Például az ízig-vérig középkori kolostori irodalom egészen a 1530-as évekig virágzik, mikor pedig már a XV. sz. derekától új, reneszánsz, humanista irodalom vette kezdetét. Épp ezért mi a korszakok találkozásait szimultán periodizációval oldottuk meg, például a középkor 1530-ig tart, viszont a reneszánsz 1450 táján kezdődik.

Nem tekintettük a politikai történet fontos dátumait korszakhatárnak, többet profitáltunk a gazdaságtörténeti és a társadalomtörténeti periódusok figyelembevételéből. Hiszen ez megfelel a történeti valóságnak is, e tényezők mélyebben hatnak a művészet fejlődésére, mint a politikai dátumok.

Periodizációk ennek megfelelően, röviden sommázva a következőképp körvonalazható. Az ősköltészet korát egészen a kezdeti időktől a XII. sz. végéig toltuk ki, hisz ennek elhalása ekkor figyelhető meg. Például az ősi típusú hősi ének a XI. sz. végén éli virágkorát.

A középkor 1530-ig tart periodizációkban. Persze a dátum szimbolikus: a kolostorok nagy részének megszűnése jelenti a középkori irodalom utolsó bázisainak az elvesztését, az 1526-ot épp azért nem választottuk, nehogy egy egyébként jelentős történelmi eseményhez kössük a periódust.

A középkori nagy korszakon belül három periódust különböztetünk meg. Az első azonos az ősköltészet beáróadásával. A másik viszonylagos egységként a XII. sz. végétől a XV. sz. közepéig terjed. Az irodalmi anyag csekély száma ennek a korszaknak további bontását nem tette lehetővé, persze ha ismernénk az elpusztult dolgokat, akkor nyilvánvalóan bontani kellene ezt a szakaszt. A harmadik középkori alperiódusunk a késő középkor korszaka, amely a XV. sz. közepétől körülbelül 1530-ig tart, és egyidejűleg már a reneszánsz első periódusa. E periodizáció összefügg azokkal a gazdaságpolitikai tényekkel, amelyekre Heckenast Gusztáv is hivatkozott, a magyar városok kezdődő hanyatlásával, fejlődésének megrekedésével. Magyarországnak a világpiacba való bekapcsolásával stb. Érdekes módon ez kettős folyamatot eredményezett az irodalomban, bizonyos mértékben megerősödtek a középkori szellemi erők, e lehanyatló városok a későgotikus stílus örízői, nem veszik át a reneszánszt. Ugyanakkor a királyi udvar és részben a nemesség már az új elvekhez igazodik.

A reneszánsz korszak első alperiódusa körülbelül 1450-től 1530-ig tart. Kezdetben inkább csak egy része az irodalomnak, a reneszánsz csak szűk humanista rétegé, és latin nyelvű. A következő alperiódus 1570-ig terjed. Ez a magyar reformáció korszaka, amely szemben a művészettörténettel a magyar irodalomra hallatlanul ösztönzően hatott. Itt is egybeesik a periódus határ gazdaságtörténeti jelenségekkel a magyarországi agrárkonjunktúra lehanyatlásával, az európai árforradalom magyarországi jelentkezésével, amely a XVI. sz. utolsó évtizedeiben végül is odavezetett, hogy a nemesi áruterhelés fölénybe került a parasztság szemben. Érdekes, hogy e kor irodalmi emlékének nagy többségét nem az uralkodó osztály tagjai, hanem a parasztság körében élők írták, azaz a felpolgári mezővárosok tanult rétegéből kerültek ki a szerzők. E réteg teremtett ekkor új irodalmat. 1570-től azonban az irodalomban is inkább a feudális erők a döntő szó, ezek alakítják ki a következő alperiódusban, 1570 és 1600 között, a magyar reneszánsz irodalom fénykorát. Nemcsak Balassi Bálint költészete, hanem

humanista történetírás kifejlődése, a világi szépirodalom széleskörű művelése fémjelzik e virágzó periódust. Ez a periódus lényegében egybeesik a magyar művészettörténet későreneszánsz szakaszával.

A magyar reneszánsz irodalom utolsó szakasza 1600–1640. Ez az időszak lényegében egyúttal a barokkhoz való átmenet ideje is. A manierizmus nyomja rá a bélyegét, amelyet mi a reneszánsz késői stílusváltozatának tekintünk, s amely a magyar irodalomban tisztán megmutatkozik pl. Rimay János munkásságában. Ez a periódus ugyanakkor a barokk első alkorszaka is. A barokk második szakasza 1640–1690-ig tart, míg a harmadik körülbelül 1740-ig. Tehát 1711-et egyáltalán nem tartjuk korszakhatárnak, hiszen magának Rákóczinak az irodalmi működése indokolná ezt legkevésbé.

A késői reneszánszsal párhuzamosan indul a barokk első szakasza, az ellenreformációs jezsuita irodalom, Pázmánnyal az élén. Ekkor születik meg a magyar barokk főműve a Szigeti veszedelem is. A következő szakasz összefügg azokkal a jelenségekkel, amelyekre

Heckenast Gusztáv is rámutatott. E korszakban, mint említettük, 1711 semmiféle határt nem jelöl, és téves volt 1711-ig valamiféle nemzeti kuruc-irodalmat és attól kezdve valamiféle Habsburg-orientációjú irodalmat feltételezni, hiszen a kettő egymás mellett fut 1690-től kezdve.

1740 körül záródik a barokk utolsó periódusa, mikor is megszűnik a jezsuita hegemonia. Új életszemlélet tör utat, ennek megfelelője a rokokó, a barokknak késői stílusváltozata. Ez az irodalomban világosan megkülönböztethető, így tér el egymástól Rákóczi Ferenc és Mikes Kelemen irodalmi munkássága, vagy a XVIII. sz. elejei jezsuita irodalom és Faludi Ferenc költészete stb. E rokokó időszak ugyanakkor már előkészítő szakasza a felvilágosodás és a klasszicizmus periódusának. Egyúttal előkészíti a nemzeti elvnek és az önálló művészi elvnek végleges diadalrajutását az irodalomban, ami a XVIII. sz. utolsó évtizedeiben már határozottan jelentkezik Bessenyei, Kazinczy és a többiek munkásságában.